

*Democràcia federalista i ciutadania universalista, concreta i arrelada, en l'obra de Denis de Rougemont

Joan Alfred Martínez i Seguí

Resum: El federalisme integral de Denis de Rougemont, des de la separació entre societat civil i Estat, es mostra com una concepció global de les relacions públiques, amb un sentit extens de la política, abarquant, de forma complementària, tant una dimensió publicosocial com una dimensió publicoestatal. Així, aquesta filosofia política federalista, emanada del personalisme i no mancada d'inspiració helvètica, es defineix a tall d'un "contractualisme cooperatiu", el qual troba les seues arrels històriques en la tradició democratitzadora i llibertària de la modernitat. És per això que tal fonamentació porta a esbossar una autèntica democràcia substantiva, superadora del model democràtic formal del liberalisme clàssic. Es tracta de la suma, en interacció complementària, entre una democràcia liberal i representativa i una democràcia participativa. Fet que produeix el resultat de dividir i distribuir en major mesura els poders, així com de difondre les iniciatives i els controls, més enllà del quadre institucional i vertical de l'Estat, en direcció cap a la societat civil d'estructura horitzontal.

Paraules clau: federalisme, democràcia, personalisme, subsidiarietat, identitat plural, sobirania compartida.

Abstract: The integral federalism of Denis de Rougemont is seen as a global conception of the public relations, from the separation between civil society and State. With an extensive sense of politics, it includes a public social dimension and a public state dimension in a complementary way. Therefore, this political and federalist philosophy, that comes from the personalism and the Helvetian inspiration, is defined as a "cooperative contractualism", which has its historical roots in the democratizing and libertarian tradition of the modernity. As a consequence, a substantive democracy is outlined, which overcomes the formal democratic model of traditional liberalism. It is a complementary interaction between a liberal representative democracy and a participatory democracy. This fact produces a major division and distribution of the powers, and a diffusion of initiatives and controls, beyond the vertical institutions of the State, towards a civil society with a horizontal structure.

Key words: federalism, democracy, personalism, subsidiarity, plural identity, shared sovereignty.

El pensador suís Denis de Rougemont (1906-1985), des d'inicis de la dècada de 1930, enceta la seua reflexió crítica al voltant de la democràcia liberal de caràcter formal heretada del segle XIX, la qual, a causa en gran mesura del seu estret compromís amb els interessos del capitalisme econòmic, mostrava ja signes

* Universitat de València

alarmants d'inadaptació als canvis històrics que sofria Occident. A tenor d'aquesta perspectiva, colze a colze amb la resta d'autors coetanis del corrent personalista i comunitari, s'allunya tant del liberalisme doctrinàriament individualista i racionalista com dels col·lectivismes autoritaris de base estatalista, d'ahí el seu tarannà no sols antifeixista sinó també anticomunista. Puix el seu diagnòstic conclou que "la crise nous a fait voir soudain que les positions intellectuelles héritées du libéralisme conduisaient à ce *régime de faillite* qu'on nomme l'État totalitaire".¹ Fet i fet, la seua opció es postula a mode d'una tercera via de renovació democràtica, revestida en el seu cas de clars tints federalistes de matriu proudhoniana, no exempts, per altre costat, d'una retòrica revolucionària de transformació social –però també ètica i espiritual– molt habitual durant aquella època.

A partir d'aquestes coordenades, assentades sobre l'òptica particular que li concedeix un humanisme social vinculat també al neocalvinisme del teòleg protestant Karl Barth i al referent històric de la Confederació Helvètica, es comprén millor la seua metodologia de treball. L'instrument epistemològic emprat el proporciona un model de raó pràctica que prima la dialèctica d'arguments *a contrario* i les tensions creatives, emergides de la confrontació antinòmica d'idees-força. En conseqüència, trobem ací un desistiment a utilitzar els enfocaments metodològics més generalitzats llavors, és a dir, la raó pura amb pretensions de neutralitat valorativa –tan usual entre els autors republicans francesos d'encuny positivista–, el determinisme científic del marxisme i l'irracionalisme voluntarista dels feixismes.

Així doncs, enfront de la desaprovació efectuada pel que fa a la situació històrica de la democràcia liberal d'entreguerres, a continuació, cal assenyalar, des dels paràmetres inicials de la filosofia política rougemontiana, quines foren les seues aportacions constructives encarades a perfilar una alternativa democràtica de caire federalista. Tot i tenir en compte que l'estudi de la democràcia s'aborda com el d'un fenomen inserit dins les coses de la vida humana –en el sentit fenomenològic d'Edmund Husserl–, per tant, dinàmic, en canvi històric constant, relacionat amb la recerca d'una veritat moral raonable i universalitzable i requerit de ser contrastat insistentment amb «allò concret».

En primer lloc, des de la perspectiva personalista, la salvaguarda de la dignitat personal de l'ésser humà esdevé l'objectiu primordial de la política: "*la vraie politique ne saurait être qu'une expression de la personne même*. Elle s'enracine dans l'homme, en tant qu'il est actif, créateur et responsable vis-à-vis de la communauté".² Així, per a la garantia dels dos valors superiors de la democràcia personalista, les llibertats personals i el pluralisme social, es requereix un mínim comú denominador d'ètica pública o de justícia, acordat per la pluralitat dels membres de la societat. Aquesta "comuna mesura" de caire axiològic es vertebrava a través d'un jusnaturalisme formal o deontològic d'arrel calviniana, el qual, ben entés, prescindeix inequívocament

¹ Denis de Rougemont, "Trop d'irresponsables s'engagent! (Responsabilité des intellectuels)", a *L'Ordre Nouveau*, n° 42, juny de 1938, p. 20.

² *Idem*, "Qu'est-ce que la politique?", a *L'Ordre Nouveau*, n° 32, juny de 1936, p. 6.

d'una ontologia metafísica en benefici d'una teleologia en permanent recreació i adaptació a les circumstàncies històriques.³ Certament, aquesta comuna mesura de moral publicosocial denuncia la perversitat de qualsevol tipus d'Estat ètic hegelian, a més de trencar la radical oposició liberal entre ètiques privades i ètica publicoestatal per a aconseguir atenuar-la. Així, al capdavant, es dirigeix a nodrir el dret positiu "instituit" pel poder polític en pro de la protecció de les llibertats personals. Malgrat tot, allò que més s'accentua no és precisament açò –ja de per si molt important–, sinó allò que oblida completament la tradició positivista del liberalisme clàssic: el rol "instituidor" que ostenten els membres de la societat com a autoritat espiritual i ètica. Un paper gens menyspreable en la mesura que una societat civil ben teixida, viva i conscient del valor dels seus drets constitueix també una garantia ben sòlida contra qualsevol abús que ataque les llibertats, vinga de l'Estat o d'un estament social particular. Així, la preservació equilibrada de les llibertats ciutadanes es veu afavorida per la tensió dicotòmica entre la societat "instituidora", d'on sorgeix l'autoritat moral, i l'Estat "instituit", que exerceix la potestat i empara els drets jurídics subjectius. A la fi, fruit d'aquest joc de controls recíprocs, per un costat s'estableix la necessitat d'una mena de jurisdicció constitucional institucionalitzada i autònoma com a garant últim i superior de les llibertats personals.⁴ Alhora que, per altre costat, s'insisteix en l'imprescindible vigor d'una autoritat moral d'origen social sobre els engranatges del poder instituit.⁵

En segon lloc, la democràcia personalista ha de ser directa i participativa: "la

³ "La commune mesure d'une société doit être considérée non comme un élément «donné» (au sens philosophique du mot), mais comme un élément *créé*, ou en voie de création". Per això mateix, "la commune mesure n'est donc pas un principe statique déterminant: il est un *principe de finalité* qui exprime la communion entre les membres du corps social, agissant et créant en tant que personnes dans une perspective commune". Claude Chevalley i Denis de Rougemont, "L'autorité assure les libertés", a *L'Ordre Nouveau*, n° 40, maig de 1937, p. 43-44.

⁴ Exactament diu "le fait qu'en régime Ordre Nouveau, le Conseil Suprême sera absolument distinct de l'État, lui permettra de jouer le rôle de *garant des libertés personnelles contre les tyrannies administratives*". *Ibid.*, p. 46. No debades, aquesta perspectiva garantista dels drets jurídics subjectius dels ciutadans serviria de fonament per al bastiment de l'Estat constitucional de la segona postguerra. Per a confrontar aquesta concepció rougemontiana dels anys trenta amb una de les més aconseguides teories democràtiques garantistes de l'actualitat, vegeu Luigi Ferrajoli, *Derechos y garantías. La ley del más débil* [Perfecto Andrés Ibáñez i Andrea Greppi, trads.], Madrid, Trotta, 1999.

⁵ "Le pouvoir, qui ne dispose normalement que de moyens *matériels*, ne peut utiliser effectivement ces moyens que dans la mesure où une autorité contraire ne se manifeste pas. Dans la réalité, c'est donc le contraire de ce qu'on imagine couramment qui se produit: *c'est le pouvoir qui a besoin de l'autorité pour fonctionner*. Autrement, il n'est plus que tyrannie, c'est-à-dire que ses jours sont comptés". Claude Chevalley i Denis de Rougemont, "L'autorité assure les libertés", *op. cit.*, p. 48. A més a més, hom afig el següent comentari clarivident sobre els efectes nocius de la confusió entre autoritat i potestat. "Le fait certain, c'est que la Révolution de demain sera anti-étatique –ou ne sera pas. [...] L'autorité nouvelle prendra donc naissance en dehors de l'État, et probablement contre lui, tel qu'il est conçu de nos jours. Ce qui ne signifie pas qu'elle sera pure subversion, ou doive tendre à l'abolition de toute espèce d'État. Tout au contraire, [...] *les institutions de la société O.N. [Ordre Nouveau] ne fonctionneront que si elles sont servies par un État aussi bien organisé et puissant dans son domaine limité qu'il est possible*. [...] En effet, toutes les fois que l'autorité sur laquelle repose, en fin de compte, l'organisme social se trouve confondue avec le pouvoir légal, le dilemme suivant ne tarde pas à se révéler insoluble: ou bien, pour assurer une soi-disant liberté, on cherche à affaiblir le *pouvoir*, à multiplier des garanties contre son abus, à opposer des obstacles à son exercice; – ou bien, en révolte contre l'anarchie engendrée par cette première manière de faire, on construit des *régimes «autoritaires»*: on renforce le pouvoir au détriment de la liberté [...]". *Ibid.*, pp. 45-46. Vegeu una distinció més aprofundida de la distinció entre autoritat i poder en Rougemont a "Qu'est-ce que l'autorité?", a *L'Ordre Nouveau*, n° 31, maig de 1936, pp. 2-5.

véritable démocratie, définie comme le gouvernement du peuple par lui-même”.⁶ En perjudici dels partits com a instruments d’acció política i de les àmplies funcions desenvolupades pel parlament en la III República francesa, la democràcia ideal i autènticament real seria aquella que s’exerceix a xicoteta escala, en la qual els afers públics són discutits i decidits per l’assemblea plenària dels electors; com ara els *Landsgemeinde* o assemblees ciutadanes d’alguns petits cantons suïssos. Atés que aquest model és d’impossible aplicació al cas d’un gran Estat, per raons pràctiques, s’imposa la delegació de poder als poders executiu i legislatiu, ço és, la necessitat d’institucions representatives. En tot cas, cal un executiu amb una nova relació amb el legislatiu, perquè hauria de ser elegit i controlat sense intermediaris per mitjà de la democràcia directa. Endemés, per a ser admissible, aquesta renovada democràcia representativa requereix de l’únic mitjà del qual disposa la democràcia directa per a assegurar el seu control: el referèndum. Una institució referendària que s’ha de poder convocar per a aprovar o rebutjar una llei o projecte de llei, menys a instàncies governamentals i més sobretot a petició d’un grup de ciutadans, és a dir, sota la forma d’iniciativa legislativa popular. En aquell Estat on sols cap la possibilitat d’un referèndum convocat des de les altes esferes del poder estatal, parlariem en propietat de plebiscit, vertader sofisma democràtic. Perquè, segons Rougemont, el pseudodemocratism plebiscitari, legalitzat i emprat a l’Alemanya nazi, se li apareix com un “feixisme a la francesa”, la temptació autoritària de les democràcies occidentals. Ja que, o bé serveix per a revestir de legalitat la presa de poder per un sol home, o bé enforteix el prestigi d’un règim i crea unanimitat nacional entorn a un acte polític definit i aïllat, amb l’aprovació inclús dels opositors al règim (els plebiscits convocats per Hitler).⁷

En tercer lloc, la democràcia personalista ha de ser federativa. Assumeix la clàssica divisió de poders consagrada per Montesquieu, però anant més enllà, proposa l’articulació d’una xarxa més extensa de participació sociopolítica de la ciutadania, en atenció a una doble directriu, una vertical i altra horitzontal. La vertical suposa, partint de baix cap amunt, un major acotament i redistribució del poder de l’Estat en benefici dels nivells de govern més propers als ciutadans, a saber, els municipis i les regions, no oblidant l’aspiració cap a federacions supraestats de més ampli abast. Mentre l’horitzontal expressa el reconeixement i la tutela de l’autonomia de les diferents agrupacions socials: associacions civils, sindicats, corporacions econòmiques de caire cooperatiu i empreses, esglésies, institucions educatives...

En quart i darrer lloc, l’assoliment d’una democràcia substantiva, que ultrapassa

⁶ *Idem*, “Plébiscite et démocratie”, a *L’Ordre Nouveau*, n° 30, abril de 1936, p. 23.

⁷ *Ibid.*, pp. 23-25. Aquesta elecció i control immediat del poder executiu per mitjà dels mecanismes de la democràcia directa, en especial, a través de la institució del referèndum legislatiu convocat a instància dels ciutadans, permet augmentar la participació política de la ciutadania i corregir, dins d’una concepció federalista més vasta com la rougemontiana, les notes elitistes i plebiscitàries innates al model d’“elitisme democràtic” de Max Weber. Com hom sap, junt a la defensa de la necessitat del parlament com a expressió dels interessos de grup, pel que fa al problema del lideratge, l’obra weberiana bascula, de mode successiu i ambivalent, entre una elecció parlamentària clàssica de l’executiu i una elecció plebiscitària dels dirigents polítics per part de la massa de la població. Eduard Gonzalo i Ferran Requejo, “Democràcia”, a *10 palabras clave en filosofía política*, Estella, Verbo Divino, 1998, pp. 51-52.

els esquemes de la democràcia liberal purament formal, suposa no sols la predilecció per una democràcia directa i participativa, sinó, de forma complementària, el bastiment d'estructures socioeconòmiques encarades cap a la satisfacció de les necessitats materials, les quals permeten a cada persona ser lliure segons la mesura de la seua vocació.⁸ Des de la crítica antropològica a l'individualisme burgès, com asseveren Emilia Bea i Agustí Colomer, la visió econòmica dels personalismes s'erigeix sobre una ètica de les necessitats humanes derivada del socialisme proudhonià, en què allò econòmic no queda isolat, ans en relació dialèctica amb l'ètica i la política.⁹ Hi ha, per tant, una voluntat de superació dels greus dèficits i desequilibris del mercat capitalista consignats per Marx i traduïts en opressions envers la persona. “Ce qu'on peut constater [...], c'est que le capitalisme a été la force de dissociation sociale la plus puissante des civilisations de l'Occident”.¹⁰ Al capdavant, en el sentit més desenrotllat apuntat per Mounier, hi ha una determinació de capgirar la lògica capitalista –submissió de l'individu al consum, del consum a la producció i de la producció al guany especulatiu– vers una economia al servei de la persona, en la qual regisquen els principis regulatius del servei prestat en la producció sobre el guany, del consum sobre la producció i d'una ètica de les necessitats humanes sobre el consum.¹¹ En particular, Rougemont planteja tres qüestions singulars a desenvolupar en favor d'una revolució econòmica de base personalista.

- 1) Primerament, la creació d'un “mínim vital”, ço és, d'un mínim social garantit per part d'un Estat que intervé de forma subsidiària en favor de cada ciutadà. Cosa que s'encamina, cal tenir-ho en compte, cap a la preservació de la dignitat humana en la mesura de les necessitats vitals de cada persona, considerant la igualtat material no una finalitat en si mateixa, sinó un resultat indirecte.¹² Aquest mínim vital s'entén des dels paràmetres de l'ètica pública a tall d'un do de justícia de la comunitat social a la persona, no com una transmissió de riquesa o de poder de compra, sinó, més aviat, com una concreció del concepte de “ propietat humana”, el qual reclama el reconeixement de drets subjectius de caire social i econòmic per obra de l'Estat.¹³ El personalisme rougemontià, en aquest punt, es veu explícitament influït pel socialisme humanista del belga Henri de Man i, singularment, per la seua obertura al diàleg entre

⁸ Denis de Rougemont, *Journal d'un intellectuel en chômage*, (1937), Ginebra, Slatkine, 1995, p. 74.

⁹ Emilia Bea i Agustí Colomer, “Mounier i *Esprit*: Europa contra les hegemonies”, a *4rt Premi Cirera i Soler 2001*, Barcelona, Unió de Treballadors Democristians de Catalunya, 2002, pp. 51 i 54.

¹⁰ Denis de Rougemont i René Dupuis, “Historique du mal capitaliste”, a *L'Ordre Nouveau*, n° 37, gener de 1937, p. 1.

¹¹ Emmanuel Mounier, *Manifiesto al servicio del personalismo* (1936), a *Obras completas*, Salamanca, Sígueme, 1990, t. I, p. 179.

¹² “Le but concret de la révolution économique que je crois moralement nécessaire, et d'ailleurs techniquement possible, c'est d'accorder à tout homme, quel qu'il soit, le «minimum vital» qui lui permette d'obéir à sa vocation. [...] C'est l'État qui devrait donner à chacun de ses membres le minimum qu'il mérite”. Denis de Rougemont, *Journal d'un intellectuel en chômage*, *op. cit.*, pp. 74-75.

¹³ Jean Mantzouranis, *Le personnalisme de Denis de Rougemont*, tesina d'investigació, Institut Universitaire d'Études Européennes, Ginebra, 1981, en premsa, p. 104.

economia i ètica i per la doctrina del planisme estatal, la qual limita, de manera estricta, al proveïment del mínim vital per mà de l'Estat.¹⁴

- 2) Segonament, com a model potenciador de la responsabilitat personal i comunitària en la vida econòmica, la tria decidida d'allò que coneixem, actualment, amb el nom de cooperativisme o tercer sector econòmic. “Dans l'ordre économique, le fédéralisme ne peut se constituer que sur la base des entreprises autonomes, librement constituées par les producteurs associés et responsables”.¹⁵ Ara bé, cal tenir en compte que la terminologia genuïna dels anys trenta del segle XX utilitzada per la filosofia personalista no era la de “cooperativisme” sinó la de “corporativisme”; mot connotat en altres contextos d'un marcat sentit antidemocràtic. Així, conforme adverteix Jean Touchard, per a no incórrer en un greu equívoc, cal tenir clar que el mot de “corporativisme”, en l'ús donat llavors pels personalistes, s'ha d'identificar amb el de mutualisme proudhonià. Per tant, no se'l pot assimilar en cap cas ni amb el corporativisme tradicionalista, orgànic i autoritari, de René de La Tour du Pin o Charles Maurras, ni menys encara amb el corporativisme estatlista a l'estil del feixisme italià.¹⁶ A més a més, pel que fa a aquest aspecte d'iniciativa de l'activitat econòmica, cal ressaltar, en consonància amb l'antiestatalisme rougemontià, el rebuig de qualsevol tipus d'intervencionisme econòmic de l'Estat, tan generalitzat aleshores pertot arreu. Cosa que, fins i tot, comporta una condemna severa respecte a la socialdemocràcia.¹⁷

¹⁴ Dins de la socialdemocràcia, Henri de Man, deixeble d'Eduard Bernstein, representa, paradigmàticament, la revisió del materialisme marxista i el seu rebuig en profit d'una moral humanista i optimista. Així, per a ell, la consecució del projecte socialista d'emancipació del proletariat, a través de l'acció planificada de l'Estat, sols esdevé èticament justificable mitjançant juis de valor de validesa universal, els quals comporten que l'alliberament d'una classe social ha de suposar l'alliberament de la humanitat sencera. F. Châtelet, O. Duhamel i E. Pisier-Kouchner, *Historia del pensamiento político*, Madrid, Tecnos, 1992, pp. 142-143. En tot cas, malgrat la salutació efusiva de Rougemont al pensament d'Henri de Man, obert al diàleg entre economia i ètica: “Henri de Man [...] restera le premier témoignage important de notre prise de conscience culturelle, j'entends [...] qu'il est le premier à définir une conscience nouvelle de la culture créatrice, [...] et que c'est grâce à elle que de Man a pu découvrir les vices constitutifs de la culture décadente”. Denis de Rougemont, *Penser avec les Mains*, Paris, Albin Michel, 1936, p. 34. L'autor suís no deixa de criticar al belga la seua comprensió racionalista i abstracta de l'ètica, contrària a l'antropologia integral i arrelada del personalisme. “Préoccupé exclusivement par les aspects économiques et moraux, il semble bien qu'il n'ait pas vu que si la puissance bourgeoise était promise à la dissociation [entre treball i propietat dels mitjans de producció] dès l'instant même de sa victoire, c'était en vertu d'une erreur non point accidentelle mais initiale, et de l'ordre du *spirituel*. [...] Il est vrai que de Man pousse «au-delà du marxisme». [...] Mais on peut se demander sérieusement si ce premier progrès suffit, et si cette analyse morale conduit au cœur du conflit véritable”. *Ibid.*, pp. 38-39.

¹⁵ Denis de Rougemont, *Journal d'une époque (1926-1946)*, Paris, Gallimard, 1968, p. 107.

¹⁶ Jean Touchard, “L'esprit des années 1930: une tentative de renouvellement de la pensée française”, a *Tendances politiques dans la vie française depuis 1789*, Paris, Hachette, 1960, p. 106.

¹⁷ “Regardons l'Europe d'après-guerre. Lénine fonde un régime marxiste, qui aboutit en quelques années, et selon son propre aveu, au capitalisme d'État. Mussolini fonde un régime anti-marxiste, qui est dès le début un capitalisme d'État. Les socialistes scandinaves parviennent légalement au pouvoir, et continuent les traditions bourgeoises-capitalistes, se bornant à y introduire un étatisme assez discret. Les socialistes français les imitent, créent des offices d'État et «nationalisent» ce qu'ils peuvent. Quant aux socialistes allemands, ils n'avaient eu que le temps d'écraser les spartakistes et les séparatistes –également ennemis de l'État– avant de céder la place

- 3) Per últim, la qüestió sempre àrdua i difícil de la propietat. A l'igual que Mounier al seu llibre *De la propiedad capitalista a la propiedad humana* (1934)¹⁸ –reflexió per altre costat molt pròxima a la de la doctrina social de l'Església catòlica–, Rougemont no oposa ni al liberalisme econòmic ni al col·lectivisme marxista una tercera forma de possessió, ans una actitud moral: la del propietari enfront de la seua propietat. D'aquesta manera, la “propietat humana o personal” no combat el dret privat o col·lectiu/col·legial de la propietat, sinó la seua respectiva degeneració: bé en detentació individualista i acumulativa d'una riquesa esdevinguda “antipropietat”, bé en anonimat irresponsable identificat amb una massa indesxifrable. La “propietat humana”, abans de res, no és una facultat jurídica produïda pel dret; això seria un atribut exterior i formal. La “propietat humana” és sobretot una necessitat de la vida de la persona, una mostra de la tensió entre “ser” i “tenir”. Ja que únicament amb la consciència existencial de la nostra realitat personal hom és capaç de “tenir”, i, de forma recíproca, solament quan hom satisfà la necessitat de tenir s'eleva vers el “ser”. En conseqüència, sols la conceptualització teòrica de la vivència d'aquesta pràctica social i la seua corresponent sistematització regulatòria creen el dret de propietat.¹⁹

Llavors, en referència a la vindicació de la democràcia, ¿quin seria el paper jugat per Rougemont i el conjunt dels personalistes dins del context convulsionat de la dècada de 1930? En síntesi, fent una ràpida avaluació històrica general de la mà de Salvo Mastellone, contra el perill dels totalitarismes rojos o negres, el positivisme jurídic de Hans Kelsen, ensems a les idees constitucionals dels juristes republicans francesos, s'atrinxeraven en una defensa cada vegada més extenuada dels principis de 1789, sense entrar en una urgent revisió de les seues mancances, alhora que la socialdemocràcia de forma capdavantera i el keynesianisme liberal després lluitaven per introduir la reforma social i econòmica per obra de l'Estat. Mentrestant, per la seua part, els grups de catòlics que donaren origen a la democràcia cristiana optaren per una “refundació ètica” de les velles democràcies liberals. Catòlics “populars” com Luigi Sturzo o Marcel Prélot es mostraren ferm partidaris d'una societat democràtica fundada en el contracte polític, però de tarannà cívic més participatiu. Precisament, el corrent ideològic democristià d'aleshores,

aux bourgeois, qui à leur tour... [...] Notons ensuite que ces gouvernements, qu'ils soient parlementaires ou dictatoriaux, ont tous montré en fait la *même* tendance générale: remettre le soin de gouverner à un État de plus en plus rigoureusement centralisé. Seul le *rythme* de l'étatisme n'a pas été partout le même. Dans les démocraties bourgeoises, il est encore freiné et sournoisement saboté par l'opposition, les traditions locales et la «liberté» anarchique des «opinions», c'est-à-dire des groupements d'intérêts. Tandis que dans les dictatures nées d'une révolution de masses, donc d'un état de guerre, l'étatisme a pu –et même *dû*– devenir du premier coup totalitaire. L'économie et l'opinion totalement étatisées sont en effet les conditions qu'impose toute guerre moderne, civile ou étrangère”. Denis de Rougemont, “Du socialisme au fascisme”, a *L'Ordre Nouveau*, n° 35, novembre de 1936, p. 20.

¹⁸ Emmanuel Mounier, *De la propiedad capitalista a la propiedad humana* [Just M. Llorens, trad.], Barcelona, Edicions 62, 1968.

¹⁹ Jean Mantzouranis, *Le personnalisme de Denis de Rougemont*, *op. cit.*, pp. 93-108.

conjuntament amb la filosofia personalista emergent –d’empremta més avançada–, maldaven per interrogar-se sobre la fonamentació d’una nova estructura en les relacions entre la societat civil i l’Estat, com també sobre la imbricació d’aquesta en l’esfera major de la comunitat internacional. L’obra de Jacques Maritain, junt a la proposta de “democràcia substantiva” dels grups *Esprit* i *Ordre Nouveau* –que alçava serioses suspicàcies entre els catòlics populars per la seua apel·lació a una revolució espiritual i de compromisos democràtics plurals, dissociant el fet religiós del conservadorisme sociopolític–, acompliren si més no aquesta comesa.²⁰

És així que la línia historiogràfica dominant, encapçalada per Jean Touchard²¹ i desenvolupada, entre d’altres, per Jean-Louis Loubet del Bayle²² i Michel Winock²³, considera als grups *Esprit* i *Ordre Nouveau* com una escola renovadora del pensament democràtic, amb una decisiva influència sobre el pensament de la Resistència durant la Segona Guerra Mundial, així com sobre els pluralismes democràtics de postguerra; en aquest darrer cas, respectivament, ja fóra a través del corrent dels “cristians progressistes” (E. Mounier, J. Lacroix, J. Mª Domenach...) ja del federalisme integral (D. de Rougemont, A. Marc...). Malgrat tot, dins d’aquesta lectura, Jean-François Sirinelli i Pascal Ory²⁴ no s’estalvien de matisar que, tal volta, seria més ajustat titlar l’itinerari intel·lectual dels personalismes, fora dels camins trillats, com una contestació “espiritualista” a la filosofia liberal, dirigida a la recerca d’una “tercera via” entre capitalisme i comunisme. Comptat i debatut, Giorgio Campanini resumeix totes aquestes consideracions en una conclusió ben encertada. Segons ell, la proposta de “democràcia personalista” apareix a mode de mediació entre una democràcia liberal purament formal i una més bé de caire econòmic, la

²⁰ Salvo Mastellone, *Historia de la democracia en Europa. De Montesquieu a Kelsen* [Constantino García, trad.], Madrid, Edersa, 1990, pp. 403-421. Pel seu interès, reproduïm també la caracterització dels grups personalistes que fa l’autor pel que fa a la defensa de la democràcia durant tota la segona meitat del període d’entreguerres. “Una ola de confianza en la democracia como valor permanente vino de los jóvenes en torno a la revista francesa *Esprit*, fundada en octubre de 1932 por Emmanuel Mounier. [...] Los fines de la acción política no podían ser ni la felicidad individual ni el bienestar colectivo, sino la creación de una comunidad fundada sobre la ley de amar al prójimo como a sí mismo; toda persona podía estar al servicio de las otras personas y la comunidad al servicio de todos. [...] Mounier [i en tot allò que segueix Rougemont igualment] no dejó de criticar el acatamiento al viejo parlamentarismo, pero no confundía el orden democrático con las responsabilidades de los grupos en el poder; sostenía que cuando los políticos traicionaban su misión, el pueblo soberano debía tener la posibilidad de ejercitar presiones directas; el parlamento de una democracia orgánica debía mostrar las grandes orientaciones políticas pero respetando la autonomía de los entes locales. Mounier tiene en consideración las críticas marxistas hechas a la democracia formal, pero no comparte las conclusiones porque en toda sociedad, siendo pluralista, los grupos individuales deben estar representados y respetados. Todos los derechos que el liberalismo había concedido a los ciudadanos estaban en su mayoría alienados en el Estado parlamentario; era preciso recurrir a nuevos ordenamientos representativos y organizar la democracia política sobre la base de una democracia efectiva; más que insistir en la división de poderes era preciso hablar de un Estado articulado al servicio de una sociedad pluralista”. *Ibid.*, pp. 419-420.

²¹ De Jean Touchard vegeu íntegrament l’article “L’esprit des années 1930: une tentative de renouvellement...”, *op. cit.*; i també *Historia de las ideas políticas* [J. Pradera, trad.] (1961), Madrid, Tecnos, 1996, pp. 629-634.

²² Vegeu la monografia dedicada als autors de “l’esprit de 1930” per Jean-Louis Loubet del Bayle, *Les non-conformistes des années trente. Une tentative de renouvellement de la pensée politique française*, París, Seuil, 1969.

²³ Michel Winock, “*Esprit*”. *Des intellectuels dans la cité (1930-1950)*, París, Seuil, 1996; i també *Le siècle des intellectuels*, París, Seuil, 1997, pp. 203-211.

²⁴ Pascal Ory i Jean-François Sirinelli, *Los intelectuales en Francia. Del caso Dreyfus a nuestros días* [Evelio Miñano, trad.], València, Publicacions de la Universitat de València, 2007, pp. 114-117; i també, Jean-François Sirinelli, Robert Vandenbussche i Jean Vavasseur-Desperriers, *La France de 1914 à nos jours*, París, PUF, 2004, pp. 125-126.

socialista. I açò en virtut de la importància donada a la persona humana, sia com a subjecte constitucionalment protegit, sia com a objecte d'un conjunt de condicionaments negatius que cal remoure en benefici seu.²⁵

Tot seguit, una vegada analitzada la primera aproximació crítica a la democràcia confegida per Rougemont durant la dècada de 1930, abordarem la caracterització de la seua visió més acabada i madura de la democràcia, de tarannà més institucionalitzat i amb major rellevància juridicopolítica dels drets humans. Una filosofia social i política que no deixarà d'inspirar-se en el personalisme comunitari d'arrelam protestant, quedant configurada al llarg de la segona postguerra fins a primeries dels anys 1970. Moment en el qual es veié retocada per les seues preocupacions posteriors al maig de 1968: reemergència de la dimensió comunitària i de les demandes de major participació política, ecologisme personalista, crítica al creixement econòmic productivista i consumista...

És així que, en els escrits rougemontians posteriors a la Segona Guerra Mundial, les línies directrius de la democràcia federalista descansen, més expressament, sobre el pacte jurat (*foedus*) entre les voluntats dels ciutadans, els quals romanen detentadors de la sobirania. La delegació i divisió del poder s'opera, segons el principi de subsidiarietat, de baix cap a dalt, dels ciutadans a les institucions que els representen, tot al llarg dels diversos nivells de govern: local, regional, estatal, federació continental i, fins i tot, mundial. Els ciutadans, entesos com a persones compromeses en la vida civicipolítica, resten l'última font de tot poder. Conseqüentment, són les autonomies de les persones i dels grups les que formen la unió, i, a la inversa, és aquesta unió la que garanteix l'existència de les autonomies.²⁶

Enmig de semblants paràmetres, la garantia institucional de les "llibertats organitzades" o drets fonamentals, tant individuals com col·lectius, junt al compromís d'un civisme vigilant i prudent, al si d'una animada i rica societat civil, esdevenen tot just la pedra angular del conjunt. La vitalitat cívica representa un signe de salut per a la democràcia, de la qual "l'individualisme anàrquic" i el "col·lectivisme tirànic" constitueixen, a parer de Rougemont, les dues malalties típiques. A l'individu pur, lliure però no responsable, correspon un règim democràtic formal tendent a l'anarquia, i, per tant, conduent cap al desordre, veritable cresol de la tirania. "C'est avec la poussière des individus civiquement irresponsables que les dictateurs font leur ciment". Paral·lelament, a l'home considerat com a soldat polític, compromés de forma total però no lliure, li és propi el règim totalitari.²⁷

El "federalisme integral" de Denis de Rougemont, des de la separació entre societat civil i Estat, es mostra doncs com una concepció global de les relacions públiques, amb un sentit extens de la política, incloent-hi, de forma complementària, tant una dimensió publicosocial com una dimensió publicoestatal.

²⁵ Giorgio Campanini, *Personalismo e democrazia*, Bolonya, EDB, 1987, p. 137.

²⁶ DD. AA., "Fédéralisme (chez Rougemont)", a *Dictionnaire international du fédéralisme* [Denis de Rougemont, dir./François Saint-Ouen, ed. lit.], Brussel·les, Bruylant, 1994, pp. 202-204.

²⁷ Denis de Rougemont, *L'Europe en jeu* (1948), a *Oeuvres complètes de Denis de Rougemont. Écrits sur l'Europe* [Christophe Calame, ed. lit.], París, Éditions de la Différence, 1994, t. III, vol. I, pp. 31-32.

Ens trobem així davant d'un "contractualisme cooperatiu".²⁸ Aquest constitueix la traducció política de la cosmovisió personalista i del seu antecedent proudhoniana que aspira a la democràcia directa. Però no deixa de ser també un fidel hereu contemporani del "republicanisme desenrotllista" d'encuny renaixentista, segons la terminologia de David Held, en què s'insereixen l'institucionalisme republicà de Calví i Althusius, estudiat per Antonio Rivera, i fins i tot l'emulació en versió democratitzadora de la República de Ginebra confegida per Rousseau, si atenem a la pròpia interpretació rougemontiana.²⁹ Aquesta cooperació contractual de la col·lectivitat humana s'assenta en els quatre principis rectors que destil·la la tradició federalista, a saber, autonomia, cooperació-solidaritat, participació i subsidiarietat.³⁰

Heus ací, per tant, que tal fonamentació porta a configurar una autèntica democràcia substantiva. És a dir, *la suma entre una democràcia clàssica, liberal i representativa, i una democràcia participativa*³¹, la qual difon els poders, les iniciatives i els controls, més enllà del quadre institucional de l'Estat en direcció cap a la societat, dotant així la persona i els grups socials de major responsabilitat sobre el seu avenir.³² En conseqüència, la democràcia concebuda pel federalisme integral estaria estructurada a partir de dos pols en interacció complementària, seguint el model de la dialèctica relacional dins de la tensió entre contraris. Per a una millor comprensió, ho resumim en la següent taula, on es poden apreciar les dualitats tibants entre dos conjunts d'idees-força:

Democràcia liberal i representativa (clàssica)	Democràcia participativa
• Allò quantitatiu. • Raó teòrica o <i>mos geometricus</i>.	• Allò qualitatiu. • Raó pràctica o raonabilitat. • Responsabilitat.

²⁸ Ferdinand Kinsky, "Fédéralisme et personnalisme", a *Dictionnaire international du fédéralisme*, op. cit., p. 81.

²⁹ David Held, *Modelos de democracia* [Teresa Alberó, trad.], Madrid, Alianza, 2001, pp. 55-91; i també Antonio Rivera, *Republicanism calvinista*, Múrcia, Res publica, 1999, pp. 115-167. En raó d'aquesta dialèctica federal i democràtica, Fleiner-Gerster afirma: "Seule une forme d'Etat à la fois fédérale et démocratique peut tenir compte de la diversité proprement kaléidoscopique de l'être humain. Elle permet d'un côté un épanouissement aussi libre que possible de la personne dans le petit groupe ou la république, et garantit d'un autre côté que l'Etat et son pouvoir vont mutuellement se contrôler. Dans ce sens, le personnalisme développé par Proudhon a jeté un pont entre le 17e siècle d'Althusius et l'Etat moderne du 20e siècle". Thomas Fleiner-Gerster, "L'esprit fédéraliste et l'Europe", *Cadmos*, n° 54, estiu de 1991, p. 73. Rougemont, per la seua part, de forma pedagògica, inclou aquest vector d'idees federalistes dins d'una de les dues grans tradicions polítiques modernes, l'oposada a l'estatalisme: "Les auteurs de tous nos manuels s'inspirent exclusivement de cette tradition unitaire: Machiavel, Jean Bodin, Thomas Hobbes, le Rousseau mal entendu par le Jacobins, Marx, Lénine, Hitler, Staline, Mao... Ils ignorent délibérément la tradition démocratique et libertaire qui a fait la grandeur de l'Europe: Vitoria, Comenius, Althusius, Locke, Montesquieu, le vrai Rousseau (celui qui exalte la *petite cité*), Saint-Simon, le jeune Marx, Bakounine et Proudhon —d'où procèdent les personnalistes du XXe siècle". Denis de Rougemont, *Lettre ouverte aux Européens* (1970), a *Oeuvres complètes de Denis...*, t. III, vol. II, pp. 337-338.

³⁰ Vegeu Attilio Danese, *Il federalismo*, Roma, Città Nuova, 1995; i també Argimiro Rojo, *El modelo federalista de integración europea: la Europa de los estados y de las regiones*, Madrid, Dykinson, 1996, pp. 38-56.

³¹ Argimiro Rojo, op. cit., pp. 42-43.

³² Jacques Vandamme, "Personalismo e identità europea", a *L'apporto del personalismo alla costruzione dell'Europa* [Roberto Papini, ed.], Milà, Massimo, 1981, pp. 249-262.

• Autonomia. • Igualació jurídica.	• Igual dignitat moral de tot ésser humà dins la diferència, l'alteritat i el conflicte.
• Subjectes: Individu abstracte i Estat.	• Subjectes: Persona concreta en les seues circumstàncies vitals i comunitats intermèdies o "naturals".
• Contracte: intersubjectivitat simètrica i formal dins dels camps de l'Estat i del dret. Es correspon amb l'espai publicoestatal.	• Aliança comunitària: intersubjectivitat asimètrica i substantiva dintre dels àmbits de la societat civil i de l'ètica pública. S'identifica amb l'espai publicosocial.
• Principi de legalitat.	• Principi minimalista de justícia pública (que serveix de connexió entre les ètiques privades de màxims i el dret, des dels paràmetres d'un jusnaturalisme formal o deontològic).
• Lògica dels drets, individuals o col·lectius, amb primacia dels primers sobre els segons.	• Lògica dels deures morals, basada en el respecte a l'ètica pública, la qual es resumeix en un únic deure jurídic de respecte als drets dels altres.
• Divisió de poders de l'Estat i representació política dels ciutadans.	• Autogestió directa i organització subsidiària de baix cap a dalt.

La comprensió del que suposa l'exigència de "participació sociopolítica" s'ha d'entendre en un sentit concret i no demagògic. És a dir, més enllà dels ressorts habituals de la representativitat democràtica, sovint pervertida a mode d'un xec en blanc als partits polítics, el que es requereix és una integració del pluralisme social existent, tant en el funcionament de les institucions com en llurs processos de presa de decisions (iniciativa, consulta, corresponsabilitat en l'execució...). No és d'estranyar, doncs, la generalització a Europa, després de la Segona Guerra Mundial, de diversos mecanismes tendents a promoure aqueixa participació ciutadana al si de les institucions públiques. A saber: Consells Econòmics i Socials, instruments de control i fiscalització social de l'acció institucional, processos de "concertació social" en les seues distintes variants –legislació negociada, pacte social...–, òrgans assessors en matèria cultural... Aquestes pràctiques, impulsades en gran mesura per la democràcia cristiana i la socialdemocràcia, no poden amagar llur influència derivada del personalisme federalista, per bé que han estat qualificades pels seus detractors de "corporativisme liberal".³³

³³ Definit per oposició al "corporativisme autoritari" propi del període d'entreguerres, aqueix "neocorporativisme liberal", que assegura la llibertat d'actuació dels agents socials implicats, no ha mancat doncs de ferotges enemics des dels seus inicis: per un costat, els defensors de l'asèptica ortodòxia liberal de l'Estat de dret, i per altre costat, certs sindicats de cultura marxista o tradeunionista, escèptics davant la

Dins d'aquest marc democràtic d'inspiració federalista, es contempla, doncs, l'intent de fornir les condicions de possibilitat d'una societat oberta d'hòmens i dones lliures i responsables, d'una societat en tensió creadora i amb capacitat crítica, en fi, d'una societat de contrastos i de pluralitats, i no de síntesi.³⁴ Els elements més destacats d'aquest patró de democràcia federalista serien els següents:

1. *La garantia dels drets fonamentals de la persona humana*. La terrible commoció que la guerra deixà en les consciències dugué aparellada la certesa que, en tota democràcia, calia donar major rellevància i protegir més eficaçment els drets i les llibertats inherents a tot ésser humà. Mitjançant la seua filosofia política, Rougemont, com la resta de pensadors personalistes, foren llavors uns dels més decidits abanderats en la consecució d'aquest objectiu. Tant és així, que, l'any mateix de l'aprovació de la Declaració Universal dels Drets Humans de l'ONU, en vespres del Congrés de l'Haia de maig de 1948, que conduí a la fundació, de forma successiva, del Moviment Europeu, del Consell d'Europa i del Centre Europeu de la Cultura, Rougemont, expressant les reivindicacions dels federalistes europeus, declarava:

“Par-dessus tout, dominant ces Conseils [les institucions europees a crear] qui domineraient eux-mêmes les Etats, nous voulons instituer une Cour suprême, qui soit la gardienne de la Charte des droits et des devoirs de la personne, et à laquelle puissent en appeler directement, contre l'Etat ou le parti qui s'en empare, les citoyens, les groupes, et les minorités. Ainsi sera garanti le *droit d'opposition*, faute duquel il est dérisoire de parler de démocratie. Finalement, nous voulons l'Europe, parce que [...] elle [...] est avant tout l'enjeu de la personne, la chance de l'homme au XXe siècle. Et c'est [...] la Cour suprême [...] le règne de la loi, par où j'entends la garantie des droits élémentaires de l'homme, antérieurs à l'Etat, supérieurs à l'Etat, et sans lesquels, pour nous Européens, le bonheur même paraît inacceptable. [...] C'est donc *une notion de l'homme et de la liberté* qui est en définitive notre vrai bien commun. C'est en elle que nous possédons notre unité profonde”.³⁵

“corresponsabilitat política” afegida a tals fórmules, àdhuc, més recentment, el neoliberalisme radical des de les files del monetarisme econòmic. Tomás Sala i Ignacio Albiol, *Derecho sindical*, València, Tirant lo Blanch, 1994, pp. 331-334. Per a Chantal Millon-Delsol, el corporativisme autoritari i organicista representa una fatal desviació del principi de subsidiarietat envers l'estatalisme. “Sur le terrain concret de l'histoire politique, les gouvernements corporatistes [...] semblent parfois rechercher les corps intermédiaires autonomes au départ pour finalement les dissoudre dans l'Etat, bref, se trouvent aspirés par la fatalité de l'étatisme. [...] Le corporatisme représente donc une dénaturation de la société des corps intermédiaires et en général un dévoiement du principe de subsidiarité. Interprétation faussée de l'histoire médiévale [...] comme un âge d'or; vision sociale fondée sur un idéal à réaliser et une incapacité d'assumer la réalité de la liberté; cécité devant les effets pervers prévisibles du système corporatif... Cette doctrine se présente comme une nouvelle utopie sociale de réalisation des valeurs, aboutissant logiquement à un déploiement de la coercition d'Etat, et à la dictature”. Chantal Millon-Delsol, *L'État subsidiaire. Ingérence et non-ingérence de l'État: le principe de subsidiarité aux fondements de l'histoire européenne*, Paris, PUF, 1992, pp. 164-165.

³⁴ “Gouverner c'est coordonner l'action simultanée d'éléments variés, dans le respect de leur diversité et à partir de leur autonomie. C'est fédérer, c'est-à-dire indiquer des fins communes à des unités autonomes, –ces fins pouvant d'ailleurs être à court ou long terme, mais devant être orientées constamment vers cette fin dernière de l'Etat séculier, qui est la liberté des personnes”. Denis de Rougemont, *Notes pour une éthique du fédéralisme* (1979), a *Oeuvres complètes de Denis...*, t. III, vol. II, p. 683.

³⁵ *Idem*, *L'Europe en jeu* (1948), a *Oeuvres complètes de Denis...*, t. III, vol. I, pp. 46-47.

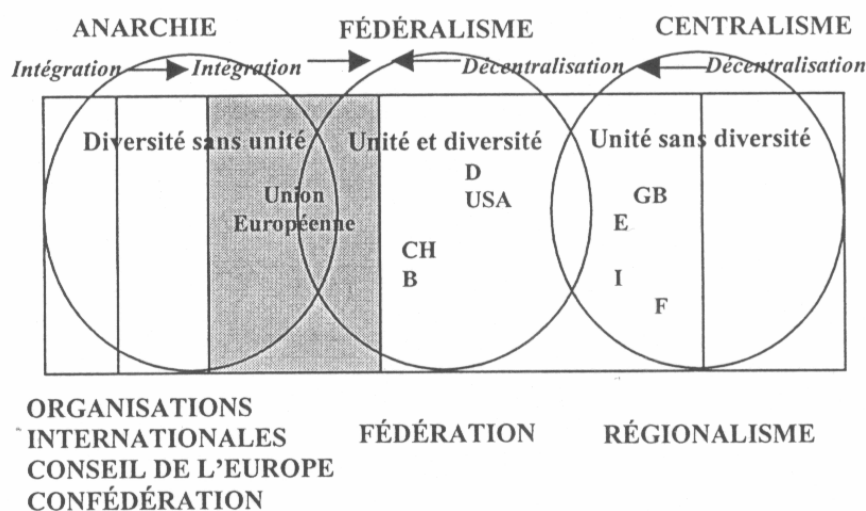
Al llarg de la postguerra, el procés d'aprovació de les noves constitucions dels Estats europeus occidentals es va nodrir, de fet, d'aquestes premisses generals. D'aquesta manera, se sancionaren uns textos jurídics de caràcter rígid, que anaven a coronar la jerarquia de normes amb un rang superior al de la llei, recollint uns valors suprems de l'ordenament jurídic i uns drets fonamentals, amb força no sols declarativa sinó també normativa, i, a més a més, establint una jurisdicció constitucional encarregada, principalment, d'emparar aquests drets subjectius amb suficients garanties. Per altre costat, si bé llavors no tingué una plasmació pràctica, també es reivindicava una carta de deures ètics que resumira un mínim d'ètica pública de la societat civil europea, en profit de la fonamentació universal dels drets humans. Aquest darrer punt resta d'actualitat, a hores d'ara, almenys a la llum de les iniciatives en favor d'una ètica mundial mampreses, entre d'altres, per Hans Küng.

2. *La potenciació de l'estructura institucional.* Més que la pretensió de reforçar el poder executiu en detriment del joc parlamentari, ja ben explicitat als anys 1930 i àmpliament secundat per les noves normes constitucionals aparegudes des de 1945 endavant. Allò que, durant aquella època, més va interessar a Rougemont i al conjunt del federalisme integral, entestats en harmonitzar l'aspiració ideal cap a una democràcia directa amb la necessària delegació subsidiària del poder de decisió, fou la clarificació de l'estructura institucional de la democràcia federalista, en benefici de l'assoliment de majors quotes de participació ciutadana. Més amunt, acabem de citar els nous mètodes de representació social i la seua incardinació en els processos de presa de decisions de l'Estat. Però ara, de la mà de Ferdinand Kinsky, se'ns mostra un disseny institucional complet del federalisme integral, més que siga amb brevetat. Així, aquesta filosofia sociopolítica atén a “un processus de conciliation de l'unité avec la diversité dans une structure de *checks and balances*, où tout pouvoir n'est que relatif, limité par le poids et le contrôle de plusieurs *contre-pouvoirs*”.³⁶ Tal tipus d'organització federalista no sols es refereix al domini politicoconstitucional, és a dir, com a camí bé per a la creació d'una associació federativa estatal d'entitats abans independents, bé per a la regionalització interior d'un Estat centralitzat, bé per a la integració supranacional d'un conjunt d'Estats. Sinó que també acull tota estructura complexa de la societat civil, que, composada per diverses col·lectivitats autònomes, vetla per salvaguardar la seua cohesió dins del respecte a la diversitat interna.³⁷ El següent esquema expressa de forma gràfica la dinàmica d'aquesta vertebració institucional federalista, en relació tant a les institucions d'àmbit internacional com als nombrosos casos concrets d'Estats actuals (consignats per les seues sigles):³⁸

³⁶ Ferdinand Kinsky, “Fédéralisme et personnalisme”, a *Dictionnaire international du fédéralisme*, op. cit., p. 80.

³⁷ *Idem*.

³⁸ *Idem*, L’“Europe vaticane”? *Un regard chrétien sur l'Europe*, Niça, Presses d'Europe, 1999, p. 34.

En darrer terme, en el camí vers l'assoliment d'aquesta societat federalista, Rougemont es retracta del seu acèrrim refús inicial als partits polítics durant la convulsa dècada de 1930. Fet i fet, influït per l'experiència nord-americana durant els anys de la guerra fins a 1947, apuntaria posteriorment vers un sistema de partits d'interessos a l'estil anglosaxó, més que no partits d'opinió o d'ideologia al mode europeu continental.³⁹ I això, en primer lloc, perquè un partit d'ideals generals es veuria abocat a la feblesa, en no posseir la capacitat de compondre els interessos concrets sentits pels ciutadans; qualitat que ostenten, indubtablement, els partits regionals. I, en segon lloc, en raó de la impotència demostrada pels règims de partits ideologitzats en excés per a transigir en acords (democràcies d'entreguerres, la IV República francesa...). Ja que, immersos en infructuoses batalles orientades a fixar els principis generals de la veritat política, els partits perden l'horitzó de la transaccionalitat d'interessos que garanteix les llibertats i, així, s'encaminen cap al dogmatisme doctrinari i el bloqueig institucional.

3. *El pluralisme social.* Després de la tragèdia traumàtica viscuda amb els totalitarismes feixistes, es reforça l'antiestatalisme rougemontianisme en el sentit de rebuig a l'Estat ètic, nascut de l'idealisme alemany de Hegel i Fichte, amb llurs precedents platònics. I això fins al punt de refusar també la pretesa neutralitat valorativa de l'Estat-nació liberal, que, emparat en el positivisme jurídic, oferí una resistència minsa i inconsistent contra la pujada al poder de partits antidemocràtics. Des d'aquest plantejament, s'entén la tria en pro d'un jusnaturalisme formal, que trasllada de l'Estat a la societat civil la tasca de consensuar una "comuna mesura" o ètica pública de mínims per a fonamentar, posteriorment, el dret i les institucions democràtiques. A través doncs del reconeixement d'una esfera publicosocial, entre

³⁹ Denis de Rougemont, *Sur le régime fédéraliste* (1958), a *Oeuvres complètes de Denis...*, t. III, vol. I, pp. 350-356.

allò purament privat i allò publicoestatal, s'atempera així la separació taxativa entre allò privat i allò públic pròpia del liberalisme clàssic.⁴⁰ I, per tant, es produeix el pas d'un universalisme abstracte a un universalisme concret i arrelat en la fonamentació dels drets humans dins l'Estat, així com en el camp del Dret internacional.⁴¹ Cosa que, al capdavant, dota d'un nou paper de neutralitat activa a l'Estat i, en especial, a la jurisdicció constitucional, encarregats ambdós de vetlar per la salvaguarda dels valors bàsics de l'ordenament jurídic, és a dir, l'ètica pública de mínims positivada. Així mateix, per últim, en referència a la preservació d'un sa pluralisme social i d'un correcte funcionament de la democràcia, Rougemont incideix en la importància cabdal del sistema educatiu i, alhora, de la informació fluïda i veraç als mitjans de comunicació socials. "Une démocratie ne mérite son nom que dans la mesure où, soit par l'enseignement, soit par la famille, soit par d'autres moyens sociaux, partis, presse, mass media, elle réussit à *former des citoyens* puis à les informer".⁴²

4. *El pluralisme cultural.* En correspondència amb el punt anterior, a nivell d'identitats culturals, la visió rougemontiana arranca dels principis d'unitat en la diversitat i de pluripertinença identitària, oposada a la dinàmica unificadora i uniformista de l'Estat-nació. Termes que permetrien, en la fita entre els anys 1950 i 1960 l'obertura cap al tema del regionalisme europeu, aportant solucions democràtiques i federalistes viables per a la problemàtica de les minories nacionals europees sense Estat.⁴³ Amb aquests paràmetres rougemontians pensem que, usant

⁴⁰ Aquesta reconsideració positiva del protagonisme de la societat civil en relació amb l'Estat constitueix, a parer de Salvo Mastellone, un fet generalitzable al si de les teories sobre la democràcia de la segona postguerra. Puix si, per tradició, la noció d'Estat de dret no incloïa el concepte de consens, a partir d'aquell temps, la garantia democràtica del "consens públic" al bell mig de la societat civil passaria a ser un factor força important. I això, amb una doble finalitat. Per una banda, el major reconeixement de la varietat de grups socials, interessos corporatius i realitats culturals d'una societat cada vegada més complexa. I, per altra banda, la recerca d'un compromís més estret dels ciutadans, d'una participació més activa podríem dir, en la gestió dels assumptes públics, protegint constitucionalment les veus crítiques de l'oposició. Salvo Mastellone, *Historia de la democracia en Europa...*, op. cit., pp. 449-450.

⁴¹ La visió dels drets humans basada en una noció d'universalitat concreta s'aprecia en el següent text. "En 1970 enfin: «La révolution que j'appelle, [...] consiste, en remarquable analogie avec la Renaissance et ses étapes, à déplacer le centre du système politique non seulement de la nation vers l'Europe, mais encore vers l'humanité dans son ensemble *et en même temps* vers la personne». [...] Car de même que nous n'accédons à l'universel qu'à travers le particulier, c'est par la personne *seule* que nous pouvons entrer en communauté". Denis de Rougemont, *L'avenir est notre affaire*, Paris, Stock, 1977, pp. 233-234.

⁴² *Idem*, *Le civisme européen* (1967), a *Oeuvres complètes de Denis...*, t. III, vol. II, p. 178.

⁴³ En efecte, l'ordre internacional instaurat després de la Segona Guerra Mundial, conscient de l'influx del principi d'autodeterminació de les nacionalitats en els avatars polítics del període d'entreguerres, reinterpretà de forma restrictiva la titularitat de dita llibertat col·lectiva i l'atribuï, en exclusiva, a les colònies extraeuropees en el seu procés d'independència de les metròpolis. És així que fins a la caiguda del mur de Berlín no es va tornar a predicar l'aplicació del principi d'autodeterminació a Europa, el qual, tanmateix, des de 1990 fou posat en pràctica en la seua versió més extrema, el dret de secessió, per una munió de països de l'Est europeu, abans situats en l'òrbita de domini soviètic. No obstant, a l'Europa occidental de la segona postguerra, el bastiment d'un sòlid teixit d'institucions internacionals, que mostra noves vies alternatives a la cada volta més caduca sobirania absoluta de l'Estat a través de la supranacionalitat, desemboca també, tímidament als anys 1960 i més decididament al llarg de les dècades posteriors, en una major capacitat d'acció i de participació en el poder de les entitats infraestats, ço és, de les regions i de les ciutats, i, sobretot per mitjà de les primeres, de les minories nacionals sense Estat. Sorgeix llavors la idea d'una "Europa de les regions" o d'una "Europa dels pobles o de les nacions", la gestació de la qual resta estretament lligada a les aportacions de Rougemont o d'altres federalistes integrals com Guy Héraud. Aquesta proposta que, en general, aspirava a una sobirania compartida entre les institucions europees, els Estats i les regions –ja foren ètniques i històriques o simplement definides per criteris polítics o de planificació econòmica–, va generar, conforme afirma Emilia Bea, grans

paraules de Ferran Requejo, enfront de la consideració monista del *demos* de les principals teories de la democràcia, s'acompleix, sobre la base del respecte a la diversitat d'identitats culturals, la garantia d'una pluralitat de legitimitats o narrativitats liberaldemocràtiques en tensió constructiva.⁴⁴ Fins i tot, en consonància evident amb Rougemont, el mateix Requejo manté una opinió molt semblant a la de Miquel Caminal quan aquest últim defén una fórmula de “federalisme pluralista”, la qual, més enllà d'una doctrina juridicoconstitucional d'organització territorial dels poders públics, “puede ser la forma futura de organización política de las sociedades democráticas plurinacionales que reemplace la era del nacionalismo”.⁴⁵ Per això, Caminal postula la ruptura “secularitzadora” entre ciutadania política i nacionalitat identitària, ço és, entre *demos* i *etnos*; la delimitació del *demos* i la seua divisibilitat, que significa un nou concepte de ciutadania no unívoca o monista sinó plural; i, finalment, l'organització institucional i funcional de les federacions a partir del policentrisme i de la asimetria.⁴⁶

5. *La intervenció subsidiària de l'Estat per a la garantia del mínim vital*. Des del punt de vista de l'antropologia filosòfica personalista, la igualtat no constitueix una finalitat en si mateixa, ans consisteix en un resultat indirecte derivat de la concreció de la igual dignitat de tot ésser humà, la qual, sent la finalitat primordial, reclama la salvaguarda d'un mínim de seguretat material o de justícia social consagrat en l'ètica pública, entesa a mode de bé comú. En conseqüència, sols allí on la pròpia persona no pot proveir-se dels béns i de les condicions materials necessàries per al desenvolupament lliure i responsable de la seua personalitat, caldrà exigir, de forma subsidiària, primerament un deure d'ajuda mútua enfront de la societat civil i, en darrer lloc, un dret subjectiu de contingut econòmic, social o cultural enfront de l'Estat. Aquesta lògica subsidiària explica per què Rougemont, durant la llarga etapa

expectatives entre els moviments nacionalistes de les comunitats nacionals no estatals, tot i el protagonisme innegable dels Estats en el procés de construcció europea. I això, fins al punt de “llegar a articular una concepción pluralista del orden político y jurídico, que relativizara el peso de la soberanía estatal y revalorizara el sentido del arraigo y de la diversidad”. Emilia Bea, “Naciones sin Estado: la asignatura pendiente de la construcción europea”, a *El vínculo social: ciudadanía y cosmopolitismo* [Javier de Lucas, dir.], València, Tirant lo Blanch, 2002, p. 127. Vegeu també Gurutz Jáuregui, *Los nacionalismos minoritarios y la Unión Europea. ¿Utopía o utopía?*, Barcelona, Ariel, 1997.

⁴⁴ Ferran Requejo, “Pluralisme polític i legitimitat democràtica. El refinament de l'universalisme en les democràcies plurinacionals”, a *Pluralisme nacional i legitimitat democràtica*, Barcelona, Proa, 1999, pp. 9-20. Inclús, seguint tal lògica pluralista, segons l'autor català, en l'actualitat, “una organització política liberal basada en el reconeixement i en el respecte de la individualitat hauria d'incloure aquella identitat [plural] en el concepte de ciutadania, i no tan sols en la “liberalitat” de la societat civil”. A més a més, “una revisió del concepte de ciutadania que estigui en sintonia amb la defensa del pluralisme cultural, [...] implica la presència d'aquest pluralisme en la normativitat i en l'estructura organitzativa de les democràcies liberals. Pel que fa a l'àmbit normatiu, «prendre's seriosament els drets» en un estat plurinacional significarà incloure certs valors i certs drets dels diferents grups nacionals. Pel que fa a l'estructura organitzativa, significarà incloure els elements territorials i d'autogovern d'aquests col·lectius en els nivells simbòlic, institucional i competencial de les normes del joc liberal-democràtic”. *Idem*, *Federalisme, per a què?*, València, 3i4, 1998, pp. 123 i 110.

⁴⁵ Miquel Caminal, “Nacionalismo liberal, federalismo pluralista y estados plurinacionales. Algunos argumentos en torno al diálogo entre el federalismo pluralista y el nacionalismo liberal”, a *La teoría política frente a los problemas del siglo XXI* [Ángel Valencia i Fernando Fernández-Llebrez, eds.], Granada, Universidad de Granada, 2004, p. 149.

⁴⁶ *Ibid.*, pp. 146-165.

de postguerra, no va participar en les vives discussions d'inspiració socialista i tecnocràtica entorn a l'Estat social de benestar, ni encara menys en la seua fonamentació. Ja que, tot just en oposició a l'ideal d'igualació quantitativa i abstracta de la població a través de la garantia jurídica estatal, "directament exigible", dels drets socioeconòmics i culturals de segona generació, ell esgrimia una visió d'ètica pública que pretenia assegurar a tothom un mínim social garantit, amb l'aval últim i "indirecte" dels drets subjectius exigibles davant de l'Estat, però amb l'exigència moral primera de fomentar i no perjudicar la lliure iniciativa personal i cívica.⁴⁷ Ara bé, si entrem en el terreny de la praxi, la realitat era bastant més complexa, i fins i tot, farcida de contradiccions en tensió, a resultes dels consensos i jocs d'equilibri polític entre partits d'ideologies distintes. Així, a parer de Campanini, trobem la paradoxa d'unes noves constitucions europees profundament imbuïdes per l'empremta filosòfica personalista, pel que fa a la recuperació del valor positiu de la societat civil i al seu esperit antiestatalista contrari a un Estat ètic hegelian, però que xoquen amb una realitat històrica en la qual el nou Estat constitucional de dret, sota la forma de *Welfare State*, va eixamplant progressivament el seu camp d'acció i les seues competències, en minva de l'autonomia dels individus, de les comunitats intermèdies i de la societat civil en el seu conjunt. Fins al punt que ideologies com, per exemple, la democràcia cristiana (d'evident tarannà personalista i subsidiarista), el liberalisme social i el republicanisme d'esquerra adoptaren trets filoestatalistes i burocratitzadors creixents.⁴⁸ Per la seua part, Millon-Delsol, abundant en aquest fet paradoxal, puntualitza que, si bé els pluralismes europeus de postguerra, primant una seguretat material igualitària dels ciutadans, es feren ressò unànimement del providencialisme de l'Estat de benestar en tot allò relatiu a polítiques socials (sanitat, jubilació, cobertura d'incidències laborals de malaltia, accidents i atur...), elegiren la idea de subsidiarietat pel que respecta a la família i a l'educació a fi de protegir la pluralitat de valors culturals i morals. En tot cas, malgrat la preponderància providencialista dels Estats d'Europa occidental des d'aleshores fins a l'actualitat, la subsidiarietat ha restat tostemps una alternativa de recanvi en situacions de reculada o de desestructuració sectorial de l'Estat social; en contra de l'opció indesitjable i diametralment oposada a la de l'estatalisme d'aquest últim: l'individualisme salvatge del liberalisme clàssic.⁴⁹

En definitiva, la filosofia social i política de Denis de Rougemont, el federalisme integral, vertebrava una autèntica tercera via democràtica entre el liberalisme individualista i el socialisme estatalista. Ja en 1952, Raymond Aron ho veia així. Segons ell, s'ha de reconèixer que el federalisme, com a concepció general de la vida sociopolítica, aporta solucions per a superar les devastadores contradiccions modernes, sia la tendència a l'Estat nacional clos, sia la guerra total entre els individus aïllats. És per això que considera les estructures sociopolítiques federalistes, sanadores dels dèficits de la democràcia liberal clàssica, potenciadores

⁴⁷ Chantal Millon-Delsol, *op. cit.*, pp. 198-203.

⁴⁸ Giorgio Campanini, *Personalismo e democrazia*, *op. cit.*, p. 17.

⁴⁹ Chantal Millon-Delsol, *op. cit.*, pp. 112-113.

de la societat civil i, ahora, garants sòlides de la pau, en la mesura que aprofundeixen en la limitació de la sobirania absoluta de l'Estat-nació.⁵⁰ A hores d'ara, Chantal Millon-Delsol, referint-se tant a la filosofia del personalisme comunitari com a la coetània doctrina política i econòmica de l'ordoliberalisme alemany⁵¹ –impulsora de l'economia social de mercat–, ha designat l'articulació subsidiària, argument poc usat pels autors moderns malgrat formar part del patrimoni de la modernitat política, com l'element clau d'aquest discurs amerat de federalisme.⁵²

Des d'aquests paràmetres fidels al principi de subsidiarietat, el contractualisme cooperatiu rougemontà, expressat com un tipus de democràcia humanista d'arrel liberalrepublicana, proudhoniana i cristiana, palesa la seua orientació cap a la construcció d'un model d'autonomia democràtica pròxim al formulat recentment per David Held⁵³ quant a les seues finalitats, però amb uns ingredients ideològics i instruments institucionals diversos. Així, per a l'autor anglès, des de l'òptica d'una ciència política de tradició més analítica, aquesta tipologia d'autonomia democràtica integraria fonts extensament destil·lades per la modernitat política, però que ara caldria depurar, a saber, el republicanisme desenrotllista, el liberalisme i el marxisme.⁵⁴ Mentre que Rougemont inclou, junt a fonts inqüestionablement modernes, unes altres, l'empremta ètica cristiana i el principi de subsidiarietat, que, tot i estar presents en l'origen mateix de la modernitat, han restat apartades i negligides. Fet i fet, el pensador suís integra l'element republicà de participació sociopolítica, activa i directa, del ciutadà; el liberal de protecció dels drets i de

⁵⁰ Raymond Aron, "A suggested scheme for a study of federalism", a *International Social Science Bulletin* [UNESCO], vol. IV, n° 1, 1952, pp. 15-17.

⁵¹ El corrent de l'ordoliberalisme naix a la Universitat de Friburg durant la dècada de 1930, propiciat en gran mesura per una estreta simbiosi entre l'economia i el dret als plans d'estudi de dita seu acadèmica. D'entre els seus fundadors, Walter Eucken, Franz Böhm, Hans Großmann-Doerth i Leonhard Miksch, l'economista Eucken –*alma mater* del grup, membre de l'"Església confessant" alemanya i fidel seguidor de Dietrich Bonhoeffer– i el jurista Böhm foren actius integrants del moviment de resistència interna al règim nazi. Posteriorment, des de mitjans dels anys 1940, a aquest nucli inicial, influït políticament per l'institucionalisme de factura aristotèlica, el liberalisme descentralitzat d'Alexis de Tocqueville i la sociologia de Karl Mannheim, se sumaren les aportacions de Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow, Alfred Müller-Armack i Ludwig Erhard –qui, més tard, presidí la Cancelleria federal de la República Federal Alemanya de 1963 a 1966–, conformant així la doctrina més acabada de l'"economia social de mercat". En concret, per a Röpke, l'ordoliberalisme es basteix a mode d'un "liberalisme conservador" d'inspiració humanista contra el capitalisme desbridat i sense regnes del *laissez faire*, en oposició, doncs, tant al liberalisme clàssic del segle XIX, també anomenat "paleoliberalisme", com al neoliberalisme austríac de Ludwig von Mises, Friedrich Hayek i Karl Popper.

⁵² "L'idée de subsidiarité [...] vise à dépasser l'alternative entre le libéralisme classique et le socialisme centralisateur, en posant différemment la question politico-social. Elle légitime philosophiquement les droits-libertés [drets civils i polítics], et revient aux sources des droits-créances [drets socials, econòmics i culturals] supposés avoir été détournés de leur justification première. Elle parvient à l'accord viable d'une politique sociale et d'un Etat décentralisé, en payant cet assemblage paradoxal de deux renoncements: elle abandonne l'égalitarisme socialiste au profit de la valeur de dignité; elle abandonne l'individualisme philosophique au profit d'une société structurée et fédérée". Chantal Millon-Delsol, *op. cit.*, p. 7.

⁵³ David Held, *op. cit.*, pp. 331-373.

⁵⁴ "El planteamiento republicano [...] no especifica suficientemente cómo puede asegurarse esa política participativa ante las concentraciones de poder estatal, la flaqueza de los ciudadanos (la ausencia de virtud o compostura cívicas, por ejemplo) y unas instituciones políticas débiles. [...] Por consiguiente, hay que poner en entredicho la defensa republicana de la posibilidad de un orden participativo, la concepción liberal de la naturaleza de los mercados y del poder económico deber ser rechazada, y la concepción marxista de la naturaleza de la democracia debe ser severamente cuestionada". David Held, *op. cit.*, pp. 342-343.

govern representatiu del poble; el socialista, derivat de l'ètica humanista i federalista de Proudhon, garant de la justícia social, que duu indirectament a la igualtat de condicions materials; i el cristià de manteniment de la unitat en la diversitat, bé a través del criteri funcional d'organització subsidiària, bé a través d'un jusnaturalisme formal d'inspiració protestant, preservador d'una comuna mesura d'ètica pública, la qual, positivada pel dret, engendra els valors comuns de l'ordenament jurídic i vetla per les llibertats dels ciutadans.

Ara bé, pel que fa als fins d'aquest model d'autonomia democràtica, que intenta respondre a la pregunta sobre el significat hodiern de la democràcia, Held no està gens lluny dels objectius rougemontians quan estipula la necessitat d'un "doble procés de democratització": la transformació interdependent de l'Estat i de la societat civil. Tal procés requereix dues premisses: per una banda, la distinció entre Estat i societat civil dins d'una vida democràtica que possibilita interconnexions entre ambdós àmbits, i, per altra banda, l'alliberament del poder de decisió ciutadana de qualsevulla desigualtat i limitació imposada per l'apropiació privada del capital.⁵⁵

Per altre costat, la democràcia federalista amb una estructura subsidiària en Rougemont, per causa del seu inequívoc horitzó autogestionari, de baix cap a dalt, alhora regionalista i supranacional, resta també com un precedent qualificat del patró de democràcia cosmopolita⁵⁶ confegit pel mateix Held, a tall de complement territorial de l'anteriorment exposat. Cosa que permet a ambdós autors afermar el principi d'autonomia democràtica a l'interior d'una xarxa tant local, regional i estatal com continental i global.

Precisament, a parer d'Ulrich Beck, davant dels reptes actuals plantejats per la globalització, el model de democràcia cosmopolita de Held, reformulació de l'ordre cosmopolita kantian, ens indica la millor opció per a aprofundir en una democràcia entrelligada en xarxa, tant a nivell intern com internacional, enfront d'altres possibles paradigmes com el de la política realista neoconservadora (basat en el respecte escrupulós a la sobirania estatal) o l'internacionalista clàssic (fonamentat en un consens merament declaratiu sobre els drets humans que, tanmateix, manté la independència sobirana de l'Estat).⁵⁷ Així mateix, hom matisa que l'elecció d'una sobirania compartida, en contra de la tradicional sobirania única i indivisible, afecta no sols a l'Estat sinó també al dret, car la idea d'Estat de dret continua sent perfectament vàlida, per bé que no assentant-se exclusivament sobre l'Estat-nació, ans també sobre les regions infraestats i les autoritats continentals o mundials de

⁵⁵ "Si se opta por la democracia, se debe optar por poner en marcha un sistema radical de derechos y obligaciones —obligaciones que derivan de la necesidad de respetar los derechos iguales de los demás y asegurar que disfrutan de una estructura común de actividad política". *Ibid.*, p. 355.

⁵⁶ *Ibid.*, pp. 375-400. Seguint també a Anthony Giddens, Held sentència: "La globalización es «un proceso dialéctico». [...] Aunque estas circunstancias presentan numerosos peligros, y se corre un riesgo de intensificación de la política sectaria, también auguran una nueva posibilidad: la recuperación de una democracia intensiva y participativa en los niveles locales como complemento de las asambleas deliberativas de rango mundial. Es decir, presagian un orden político de naciones, ciudades y asociaciones ciudadanas al mismo tiempo que de regiones y redes mundiales. Un orden de estas características consolidaría el principio de autonomía en diversos centros de poder y a través de diversos ámbitos espaciales". *Ibid.*, p. 398.

⁵⁷ Cf. Ulrich Beck, *¿Qué es la globalización?*, Barcelona, Paidós, 1998.

les quals emanen normes jurídiques.⁵⁸

Al remat, en conformitat amb la perspectiva rougemontiana, Maria Dolors Oller emfatitza que globalitzar la democràcia enmig d'un món plural suposa, en efecte, l'esforç en benefici d'una "democràcia polimòrfica", la qual, estructurada de baix cap a dalt segons el principi de subsidiarietat, adopte una gran varietat de formes i vies institucionals que facen convergir la llibertat i la igualtat. De tal manera que la idea democràtica es converteix en l'antídot més potent contra els nacionalismes excloents i els fonamentalismes sectaris de tota mena, compatibilitzant els principis d'autodeterminació col·lectiva i sobirania compartida.⁵⁹

⁵⁸ Gurutz Jáuregui, *La democracia cosmopolita*, Oviedo, Nobel, 2000, pp. 109-110.

⁵⁹ Maria Dolors Oller, *Un futur per a la democràcia. Una democràcia per a la governabilitat mundial. Quaderns Cristianisme i Justícia*, n° 115, novembre de 2002.